3. Костенко Л. Проміння землі. – К., 1957.
4. Kosyl Cz. Nazwy własne w prozie Jarosława Iwaszkiewicza. – Lublin, 1992.

Т. Б. Гриценко

Ономастикон художнього тексту як об'єкт цілісного аналізу

Пізнання структури художнього тексту неможливе без аналізу усіх його складників, зокрема усіх лексичних шарів. У структурній організації художнього тексту одне з центральних місць належить і власним назвам (ВН) – ономастикону.

Дослідники помітили, що між власною назвою і текстом як структурною одиницею вищого порядку існує взаємодія частини і цілого; ця взаємодія відображає відношення між сукупністю елементів окремого об'єкта і зв'язком, який об'єднує ці елементи і спричиняє до появи у цілого інтегральних ознак і закономірностей, які не властиві предметам в їх роз'єднаності. Взаємодія частини (власної назви) та цілого (тексту) передбачає їх взаємний вплив один на одного: текст є актуалізатором семантики онома, а їх функціонування у тексті сприяє смисловій і структурній організації останнього та реалізації його комунікативного завдання. Лише в тексті власні назви реалізуються семантично [1].

Досі дослідження ВН здійснювалося у зв'язку з їх семантикою [2], генезою, також вивчався цілеспрямований добір та специфіка функцій онома у художньому тексті [3].

Для розуміння тексту як цілості важливе значення має не лише з'ясування функцій окремо взятої власної назви (виразної за функціональним навантаженням, характеристичної), а насамперед сукупності усіх ВН аналізованого художнього тексту. Ономастикон творить у межах тексту окрему субсистему, якій властиві певні закономірності внутрішньої організації; тому ВН значною мірою визначають "обличчя" художнього тексту. Закономірно, що одним із завдань цілісного аналізу художнього тексту є з'ясування структури ономастикону як субсистеми, ролі окремих ВН та їх сукупності у текстотворенні. Художній текст є мовним простором із визначеними межами: він має свій початок і кінець, має завершену структуру, з якої нічого не можна вилучити і до якої нічого не можна додати. У цьому просторі є тільки те, що в нього вклав автор, тому аналіз певних компонентів художнього тексту, у тому числі і оно-

мастикону, може здійснюватися за принципами аналізу закритої (завершеної) підсистеми, тобто може розглядатися через призму лінійного розгортання тексту, спиратися на квантитативні (абсолютні й відносні) характеристики окремих одиниць тексту.

Для окреслення методики цілісного аналізу ономастикону художнього твору передусім необхідно з'ясувати структуру об'єкта: що собою становить ономастикон художнього тексту; які класи ВН складають ономастикон як субсистему: як взаємодіють ВН з іншими функціонально близькими елементами художнього тексту. Для прикладу розглянемо ономастикон роману П. Загребельного "Я, Богдан" [4].

Спостереження над текстом показує, що у цьому творі ВН використано для виділення з-поміж однотипних таких об'єктів номінації: людей, богів, міфічних істот, географічних об'єктів, небесних світил, часових проміжків, історичних подій, окремих предметів. Центр цих різноманітних ономооб'єктів як цілості творять люди і географічні об'єкти, які окреслюють простір дії людей; відповідно антропоніми і топоніми становлять центр ономастикону художнього тексту, усі ж інші групи ВН творять периферію цієї субсистеми.

Власні назви не є єдиним засобом окреслення (ідентифікації) об'єкта номінації. Так, в аналізованому романі для виділення ономооб'єктів з-поміж інших однорідних об'єктів використано такі мовні засоби:

а) ВН: *Богдан Хмельницький, Януш Радзівілл, Клим Смолятич, Ганна, Тиміш; Біла Церква, Княжі Байраки, Русь, Річ Посполита;*

б) ВН + інша ВН (описове ономастичне окреслення): *Адам з Брусилова;*

в) апелятив + ВН (релятивне ононастичне окреслення): по дачниця *Ганни, слежебник Киселів;*

г) апелятив (чи апелятивне словосполучення): *козак, дівчина. волопас, старий пастух, отець вольності, батькова улюбленця. погонич на катів, молодий малатьїнець*; ситуативно ономооб'єкти виділяють і займенники.

Безумовно, серед усіх можливих засобів мовного окреслення ономооб'єкта центральне місце посідають ВН, бо лише вони є постійними індивідуалізуючими мовними знаками, акумуляторами енциклопедичної інформації про об'єкт номінації; здатність ВН зберігати різноманітну інформацію про ономооб'єкт робить їх семантично багатоплановими (пор.: *Богдан Хмельницький, Військо Запорозьке* у ментальності українців пов'язують з певним часом, історичними подіями, мораллю, етикою).

Ономастикон як цілість у досліджуваному романі творять ВН на позначення:

а) антропооб'єктів – 727 (антропонімічних гнізд);

б) географічних об'єктів, про які сигналізують макротопоніми (21 гніздо), гідроніми – 52, ойконіми – 180, ороніми – 15, агрооніми – 4, дримоніми – 1;

в) святих – 20;

г) міфічних істот – 49;

ґ) космічних об'єктів – 4;

д) документів – 4;

е) об'єктів матеріальної культури – 27.

Особливістю функціонування ВН різних класів є наявність або відсутність варіантів. Вирізняється кілька варіантів ВН:

1) номінативні варіанти – різні ВН, які використовуються для називання того самого об'єкта: *Дніпро* і *Славута, Київ* і *Самбатос, Хмельницький* і вторинні іменування *Мойсей, Катіліна;* різність походження і цільових установок автора при використанні цих іменувань для читачів є очевидною; тому така варіативність може використовуватися серед інших художніх прийомів тексту;

2) структурні варіанти – ВН, що становлять комбінації компонентів максимально повного іменування: *Зиновій – Богдан Хмельницький* дозволило побудувати різні варіанти антропонімів – Зиновій *Хмельницький, Богдан Хмельницький, Хмельницький, Зиновій, Богдан;*

3) морфемні варіанти, що виникають внаслідок різного морфемного оформлення тієї самої ВН: *Тимко, Тиміш, Тишко: Юрій, Юрко, Юрась, Юрасик; Хмельницький, Хмельниченко, Хмелик, Хмель.*

Ступінь варіативності ВН передусім пов'язаний з номінативною необхідністю – частотою згадки у тексті ономооб'єкта (рідкозгадувані об'єкти репрезентовані, як правило, безваріантними ВН, а частозгадувані об'єкти нерідко мають значну кількість номінативних, структурних і морфемних варіантів) і детермінований наявними у мові моделями варіативності ВН певних класів.

Найбільш варіативними у досліджуваному романі є антропоніми; ця варіативність надзвичайно строката, передусім структурна. Зокрема, зафіксовано такі варіанти антропонімів:

1) що не виходять за межі ВН:

– ім'я (Гнат, *Кирило, Федір, Пилипко),*

– прізвище *(Павлюк, Наливайко, Тетеря, Коробка, Острянин, Капуста, Жванець, Худолій, Богун),*

– прізвище + ім'я + по батькові *(Гуня Дмитро Томашович),*

– ім'я + по батькові + прізвище *(Дмитро Томашович Гуня),*

– прізвище + ім'я *(Виговський Іван, Конецпольський Олександр);*

– ім'я + прізвище (*Раїна Здуневська. Миколай Потоцький, Данило Нечай, Іван Чарнота, Богдан Топига);* різновидом цього варіанта є структура ім'я + подвійне прізвище (*Христина Зубриковська-Коржинська)*;

– ім'я + ім'я + прізвище (*Станіслав Михал Кричевський, Станіслав Альбрихт Радзівілл);*

– ім'я + означення у функції сталого (онімізованого) компонента *(Людовік XIV, Зигмунд III, Урбан VIII, Владислав Другий, Олександр Великий Македонський);*

багатокомпонентне ім'я + означення-титул *(Бойну Ігрі-Мехмед-паша);*

– ім'я + вторинне ономастичне окреслення (*Самійло з Орка, Кирило з Гончарів);*

2) варіант, який окрім власноіменного називання включає апелятив *(друга дочка Саулова Мелхола, король Владислав, отець мій Михайло, Самійло-писар).* Зауважимо, що апелятивне розширення ВН зрідка простежується і в назвах географічних об'єктів *(Золотий Київ, Дніпро-батько).*

Характерною ознакою ономастикону як цілості є певне співвідношення різних варіантів ВН того ж об'єкта номінації чи однорідних об'єктів; так, для номінації тієї самої людини використано різні варіанти антропонімів: *Максим Кривоніс* – 4 випадки вживання, *Кривоніс* – 86, *Перебийніс – 2, Максим – 28, Макс Кемпбелл – 2. Кембел* – 1; *Данило Нечай* – 1, *Нечай* – 46, *Нечей* – 1, *Данило* – 4; Іван *Чарнота* – 1; *Чарнота* – 53; *Станіслав Конецпольський – 5, Конецпольський* – 78; *Мартин Калиновський* – 1, *Калиновський* – 35.

Впадає в око, що в номінації багатьох конкретних історичних осіб, представлених у тексті різними варіантами антропонімів, простежується переважання прізвища над іншими варіантами антропоніма.

В окремих випадках іменування особи замикається у межах мортурні варіанти, або ж залучення іншого імені чи апелятива. Так, друга дружина Богдана Хмельницького представлена такими варіантами імені: *Мотронка* – 117, *Мотрона* – 79, *Матрегна* – 14, Мотрононька – 8, Мотря – 3. *Мотька – 2, Мотрошка* – 1. *Матревна* – 1, *Реня* – 14, *Роня – 2,*

Регна – 1, *Аврора* – 1, (всього – 243 випадки окреслення) [5].

Стосовно окремої особи називання ономастична варіативність є компонентом варіативності різних засобів номінації; окрім ВН ситуативними засобами номінації того ж об'єкта є апелятиви. Так, у главі 18 (т. 1) згадана дійова особа Мотрона представлена автором за допомогою:

1) загальних назв – апелятивів і словосполучень: *цариця матерів і жінок; жінка над жінками, як однині гетьман над гетьманами; мапа; янгол; дияволиця-спокусниця; гетьманша; сама; золота жінка* та ін.;

2) комбінацій ВН і загальних назв: *цариця жінок Мотрона* та ін.

При лінійному розгортанні художнього тексту можна простежити послідовність використання різних прийомів номінації. Так, у т. 1, гл. 18 послідовність номінацій Мотрони така: *цариця жінок Мотрона – Мотрона* – Мотрона – *(тонке лице) Мотрончине – Мотронка – Мотронка – Мотронка – вона – Мотронка* – Мотронка – *Мотронка – Мотронка* – Мотронка – Мотронка – *мапа* – янгол – дияволиця – *спокусниця* – Матрегна – Матрегна – Мотронка – *(вигук) Мотрончин – Матрегна* – Матпуегна – Матрегна – найукоханіша жінка – Матрегна – левиця молода – Матрегна – цариця матерів і жінок – жінка над жінками, як однині гетьман над гетьманами – *Матрегна* – Матронка – (рука) Мотрончина – Мотрона – Мотронка – мужня жона – (як привид) Мотронка – Мотронка – Мотрончине (личко) – гетьманша моя – *Мотронка* – гетьманша – золота жінка – *Мотронка – Мотронка...*

У тексті простежуються певні закономірності співрозташування ВН одного класу. Байдуже, якщо гідронім *Дністер* стоятиме поруч з одним із варіантів антропоніма *Хмельницький*, чи *Богдан*, однак не байдуже, якщо ономоряд творитимуть лише одні і ті ж варіанти називання людей; автори художніх текстів, як правило, уникають нанизування тих самих варіантів поліваріантних за своєю природою власних назв. Тому, наприклад, у мовленнєвому потоці відбувається зміна одного варіанта антропоніма іншим, пор.: *Виговський – Іван – пан Кисіль – Виговський – пан Іван – Виговський – Климов Григорій – пан Кисіль – Леонтьєв – Кобильський – князь Трубецький – Виговський – великий государь, Олексій Михайлович – Тимко – Савінко Коріпін – Морозов – Милославський – митрополит Іларіон – Клим Смолятич – Філософ – Данило Заточник* (т.2, гл.3).

Номінативна варіативність зрідка простежується і в топонімах: *Київ, Самбатос, Золотий Київ; Річ Посполита, Польща, Польська Мала і*

Велика, королівство Польське; *Литва, Велике князівство Литовське*; *Дніпро, Славута*.

Зрозуміло, що над добором ВН автор працює ретельно, тому ономастикон художнього твору може бути індикатором індивідуального стилю автора. Останнє особливо показове у випадках, коли різні художні тексти об'єднують ті самі історичні події та коло головних персонажів. Вдячний матеріал для спостережень – романи про Богдана Хмельницького і його епоху. Для прикладу наведемо фрагмент порівняльного ономастичного словника – структури антропонімів для називання Богдана Хмельницького у романах І.Ле "Хмельницький" [6] і П. Загребельного "Я, Богдан". Здавалося б. у творах про Хмельниччину автори зв'язані обов'язком точного відтворення способів називання відомої історичної постаті, "канонізованої" писемними пам'ятками та історичними джерелами. Разом з тим і структурні типи антропонімів, і їх розподіл за частотою використання у тексті виразно вказують на відмінні авторські манери письма І.Ле та П.Загребельного (див. табл. на стор. 98-99, де наведені варіанти іменувань Богдана Хмельницького).

Зауважимо, що антропоніми *Хмельницький, Богдан,* які винесені ,у заголовки цих історичних романів, увиразнюють авторську ідею. несуть "фактуальну і концептуальну інформацію всього тексту" [7].

Таким чином, аналіз ономастикону художнього твору як одного із засобів текстотворення та індикатора індивідуального стилю письменника вимагає уваги до репертуару власних назв усіх типів ономооб'єктів, до частоти вияву у тексті усіх власних назв та їх варіантів, до ономастично – апелятивної взаємодії. Такий підхід до ономастикону художнього твору може виявитися результативним у пізнанні архітектоніки художнього тексту як цілості.

1. Докладніше див.: Семенов А. Т. К вопросу о семантике онимической лексики в художественном тексте романа Ф. Достоевского "Братья Карамазовы" / / Языковая номинация. – Минск, 1996. – С. 171.

2. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М., 1973. – С. 255 – 287.

3. Зинин С. И., Степанова А. Г. Имена персонажей в художественной литературе и фольклоре. Библиография // Антропонимика. – М., 1970. – С. 330 – 355; Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості літературно-художньої антропонімії XIX-XX ст. – Ужгород, 1995. – С. 120; Kosyl Cz. Nazwy własne w prozie Jarosława Iwaszkiewicza. – Lublin, 1992. – S. 138.

4. Загребельний П. Я, Богдан. – К., 1984.

5. Щодо цієї ВН роману Л. Белей зазначає, що вона є невдалою; дослідник підкреслює помилковість вибору літературно-художнього антропоніма, який. на його думку, суперечить як історичній, так і художній правді. Цей антропонім він відносить до русифікованих (Белей Л. О. Цит. праця, с. 46.).

6. Ле І. Хмельницький. – К., 1978.

7. Кухаренко В. А. Имя заглавного персонажа в целом художественном тексте // Русская ономастика. – Одесса, 1984. – С. 116.

№ п\п	Структурні типи іменувань	Кількість вживання	
		П. Загребельний "*Я, Богдан*"	І. Ле "Хмельницький
1	Бог-дан	1	–
2	Богдан	43	2203
3	Богданчик	3	–
4	Богданко	–	9
5	Богданочок	–	2
6	Богдась	–	37
7	Богдан-ака	–	8
8	Богдан-кайда	–	1
9	Богдан-вояка	–	1
10	Богдан-муж	–	1
11	Богдан-ака	–	2
12	Богдан-бей	–	2
13	Зенобій	3	–
14	Зиновій	7	–
15	Зіновій	–	82
16	Зінько	–	29
17	Teodatus	1	–
18	Мойсей	4	–
19	Катіліна	2	–
20	Тамерлан	1	–
21	Гетьман	1	–

22	український Одоакр	1	–
23	славний Скандербег	1	–
24	Богдан-Зиновій	–	1
25	Зіновій-Богдан	–	15
26	Богдан Хмельницький	10	39
27	Богдан Хмеляка	–	1
28	Богдан Хмельниченко	–	6
29	Богдан Хмель	1	5
30	Зиновій Хмельницький	2	–
31	Зіновій Хмельницький	–	1
32	Хмельницький Богдан	2	1
33	Хмельницький	212	594
34	Хміль	26	32
35	Хміль-Хмельницький	1	–
36	Хмельниченко	1	39
37	Хмелик	1	–
38	Хмель-ака	–	2
39	Зиновій-Богдан Хмельницький	2	–
40	Зіновій Богдан Хмельницький	–	6
41	Зіновій Богдан Хмельниченко	–	1
42	Зіновій Богдан з Чигирина Хмельницький	–	1
43	пан Хмельницький з Чигирина	–	1
44	Мотрони син	–	1
45	син Мотрони-переяславки	–	1
46	син Хмельницького	–	1
47	пан смертник	–	1